

رساله موسیقی

کلیات یوسفی

ضیاء الدین یوسف

بازخوانی و ویرایش:

بلیک خضرائی

بنا

سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	: ضياءالدين يوسف رساله موسيقي موسوم به كليات يوسف نگارش پيش از ۱۲۷۱ ق. / منسوب به ضياءالدين يوسف؛ بازخواني و ويرايش: بابك خضرائي. تهران: مؤسسه تأليف، ترجمه و نشر آثار هنري «متن»، ۱۳۹۰.
مشخصات نشر مشخصات ظاهري شابک	: ۱۵۲ ص. : ۹-۱۱۷-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸
وضعيت فهرست‌نويسي موضوع	: فيبيا. موسيقي ايراني - آموزش.
موضوع	: موسيقي ايراني - تاريخ و نقد.
شناسه افزوده شناسه افزوده	: خضرائي، بابک، ۱۳۵۴- فرهنگستان هنر جمهوري اسلامي ايران، مؤسسه تأليف، ترجمه و نشر آثار هنري «متن».
رده‌بندي ديويي شماره کتابشناسي ملي	: ۱۳۹۰ ۹ر۵/ض۹۵/ML۳۴۴ : ۲۲۷۴۹۰۳

مؤسسه تأليف، ترجمه و نشر آثار هنري «متن»

رساله موسيقي موسوم به كليات يوسف

منسوب به ضياءالدين يوسف

تصحیح: بابک خضرائي

ویرایش: ولي الله کاوسی

ترجمه انگلیسی: کوهیار دولو

صفحه آرایی: سمانه سرافراز

طراح جلد: حسن توکلی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: شرکت چاپ و نشر شادرنگ

ISBN: 978-964-232-117-9

شابک: ۹-۱۱۷-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

نشانی مؤسسه: تهران - انتهای خیابان فلسطین جنوبی - خیابان لقمان ادهم - بن بست بوذرجمهر - شماره ۲۴ - مؤسسه تأليف،

ترجمه و نشر آثار هنري «متن»: تلفن: ۴-۶۶۴۶۸۶۹۲ - دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲ - صندوق پستی: ۱۳۷۷ - ۱۳۱۴۵

پست الکترونیک: art.publishing@yahoo.com

نشانی فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر - نرسیده به چهارراه طالقانی - شماره ۱۵۵۰ - ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر.

تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

نشانی فروشگاه شماره ۲: خیابان ولی عصر - ضلع جنوب غربی پارک ساعی - شماره ۱۱۰۱ - فرهنگستان هنر - مرکز

هنرپژوهي نقش جهان، تلفن: ۱۴-۸۸۵۵۳۹۱۲ - دورنگار: ۸۸۵۵۳۹۱۵ - صندوق پستی: ۱۵۱۱۹۱۳۴۱۱

نشانی فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

فهرست مطالب

هفت	یش گفتار مصحح
۱	[مقدمه]
۳	فصل اول در ذکر مقامات و اسامی آن
۵	فصل ثانی در بیان آوازا
۶	فصل سیم در اسامی بیست و چهار شعبه و [..]
۸	[اسامی چهل و هشت گوشه]
۱۳	[در بیان آوازا به اصطلاح اهل ساز]
۱۵	[فصل چهارم در بیان آن که در هر وقت چه آهنگی باید خواند و بیان شدها]
۱۸	[فصل پنجم در بیان اصول و اصناف تصانیف]
۲۰	[اصناف تصانیف]
۳۹	بیوست (تصویر نسخه خطی)
۸۵	تصایه
۱۰۱	کتاب نامه
	یش گفتار انگلیسی

فصل سوم، در اسامی بیست و چهار شعبه و ذکر برخاستن هر دو از آنها روی یک مقام [و اسامی چهل و هشت گوشه]

از هر مقام دو شعبه استخراج می‌شود؛ بنابراین ۲۴ شعبه به دست می‌آید. جزئیات فنی چندان اطلاعی در دست نیست؛ تنها اشاره شده که هر شعبه بخش زیر یا بم کدام مقام گرفته شده است؛ به این ترتیب (شعبه سمت راست به بخش بم و شعبه سمت چپ به بخش زیر مقام مربوط است):

بوسلیک		راست		حسینی		عشاق	
نوروزصبا	عشیران	بنج‌گاه	مربع	محریر	دوگاه	اوج	زابل
اصفهان		بزرگ		نوا		رهاوی	
نشابور	نیریز	نهفت	همایون	ماهور	نوروزخارا	نوروزعجم	نوروزعرب
کوچک		حجاز		زنگوله		عراق	
بیانی	رکب	حصار	سه‌گاه	عزال	چهارگاه	مغلوب	روی‌عراق

از هر شعبه نیز دو گوشه استخراج می‌شود؛ بنابراین ۴۸ گوشه خواهیم داشت. مولف ابیاتی از سراج الدین غواص نقل کرده که در آنها نام گوشه‌ها ذکر شده است. پس از این جدولی رسم کرده و نام گوشه‌ها و شعبه‌ها و مقام‌ها و روایه آنها را نشان داده است. این جدول قدری مغشوش است. به نظر می‌رسد کاتب در بازنویسی بی‌دقتی کرده و نام چند گوشه را از قلم انداخته است. کوشش شد این نقایص با استفاده از اشعار متن و نیز مقایسه با دیگر رسالات تصحیح شود. گفتنی است در رسالات قرن دهم هجری به بعد از ۴۸ گوشه سخن رفته که معمولاً در روایت نام آنها اختلاف است. در اینجا نام گوشه‌ها را از چنان رساله موسیقی می‌آوریم؛ از جمله نام گوشه‌ها در رساله زمزمه وحدت (تالیف سده دهم؟) به این ترتیب است:^۱

پیش‌گفتار مصحح / سیزده

بهار، نشاط، قریب،^۲ مقررہ [؟]،^۲ حجت، بیات ترک، سرفراز، بسته نگار، بیات کرد،
دایه، ایکیات،^۴ دلبر، نهاوندک، صفا، اوج کمال، گلستان، رهاوی، نیریز کبیر، معتدل،
قوالخمس، شهری، حزان،^۵ غزالی،^۶ جمالی، سیرت، اسواره، روح‌افزا، طرب‌انگیز،
عریان، معتدی،^۷ اصلی، ضامن، عشیران، خیالان، مالف،^۸ حیران، سماوی، مکان،^۹
عریان،^{۱۰} غم‌زدای، معنوی، بحر کمال،^{۱۱} زاری،^{۱۲} مناجات، اعتدال، نگار، وصال.

فهرست بالا نام ۴۷ گوشه دیده می‌شود. با جستجو در ابیات می‌توان گمان برد
که نام پهلوی در فهرست گوشه‌ها جا افتاده است. نام مقررہ [؟] را که در فهرست
آشعه در ابیات نمی‌توان دید. شاید اسیران که در ابیات آمده نام گوشه باشد.
در کتاب تحفه الہند (تالیف پیش از ۱۰۸۶ ق)، در باب پنجم در علم
سگیت، مولف به وجود ۴۸ گوشه اشاره کرده اما تنها نام سی گوشه را آورده
است؛ به این ترتیب (میرزا خان بن فخرالدین محمد ۱۳۵۴: ۴۲۹):

بهار نشاط،^{۱۳} غریب، سواره، غم‌زدا، بیات ترک، سرفراز، بسته نگار،
بیات گردانیه، نهاوندک، صفا، دلبر، اوج کمال، نگار، وصال، شهری،
عشیران، عزال، طرب‌انگیز، بحر کمال، اصلی، اعتدال، گلستان،
نیریز کبیر، حیران، جمالی، روح‌افزا، حیرت، معتدله، معنوی، پهلوی.

فرصت شیرازی (د. ۱۳۳۹ ق / ۱۲۹۹ ش) نیز در بخش موسیقی دریای کبیر
(چاپ سنگی: ۱۸۸) نام سی گوشه را آورده که شباهت بسیار به مطلب
تحفه الہند دارد. تفاوت تنها در طرب‌انگیز و سواره است که فرصت آنها را
عشرت انگیز و سوار ضبط کرده است.

در بهجت الروح (تالیف سده یازدهم؟) نام گوشه‌ها به این ترتیب است
تصویر دایره‌ای که نام مقام‌ها، شعبه‌ها، گوشه‌ها، و اصول را در بردارد، در

چهارده/ کلیات یوسفی

پیوست چاپ شده است):

نهاوندک، نشابورک سازگار، مخروجه حسینی، بسته نگار، مولیات، خجسته،
ایکیات، طور، حجاز عراق، روی عراق، ملا نازی، کار ساز، نوروز رهاوی،
زیرکش عشیران، زیرافکن بزرگ، راست حجاز، چکاوک، زابل نیم [۴۴]
چهارگاه بزرگ، حدی، معروف، بسته صفاهان [۴]،^{۱۴} نیریز کبیر، حجاز
بزرگ، شهنشاهی، نهاوند رومی، همایون، نوروز صبا، بابا حسینی، حزانه
زیرکش خاوران، عراق، حجاز مخالف، بیات کرد، اصفهانک، رکب نوروز
عراق مشابه، ماهور کبیر، حزام، قرچقار، روح الارواح، بحر نازک، رهبر
حصارک بدل، دوگاه عجم، محسنی، حجاز بزرگ،^{۱۵} رباب پنج گاه

نام ۴۸ گوشه در رساله در بیان علم موسیقی و دانستن شعبات او (تالیف
احتمالا سده دهم) به این ترتیب است (گمنام ۱۳۸۱ : ۶۵ - ۶۸):

اصفهانک،^{۱۶} شهنشاهی، راح الارواح، و زنبورک (گوشه‌های مقام راست)؛ چکاوک
چهار آواز، نهاوندک، و مهر و (گوشه‌های مقام اصفهان)؛ جان سوز، نگارینک، نیریز، و
بیات کرد (گوشه‌های مقام عشاق)؛ اورنگ، عراق مشابه، جان افزا، و قرچقار رومی
(گوشه‌های مقام عراق)؛ محسنی، حزام،^{۱۷} طرب‌انگیز، و مروجه^{۱۸} (گوشه‌های مقام
بوسلیک)؛ زمزم، سازگار، نفیردم،^{۱۹} و بحر نازک (گوشه‌های مقام حسینی)؛ نشابورک
نهاوندک زنده رود، زیرافکن بزرگ، و حدی (گوشه‌های مقام نوا)؛ خجسته، مولیات،^{۲۰}
دلارا، و سپهر هندی^{۲۱} (گوشه‌های مقام بزرگ)؛ زیرکش خاوران، نهاوند رومی،
چهارگاه عجم، و موکب (گوشه‌های مقام کوچک)؛ راوندی، خجندی، فرح‌بخش،
و بهرامی (گوشه‌های مقام زنگوله)؛ بسته نگار، مویه، عاشق نواز، و زابل (گوشه‌های
مقام حجاز)؛ ایکیات،^{۲۲} مألوف، بابا حسینی، و طبری (گوشه‌های مقام رهاوی).

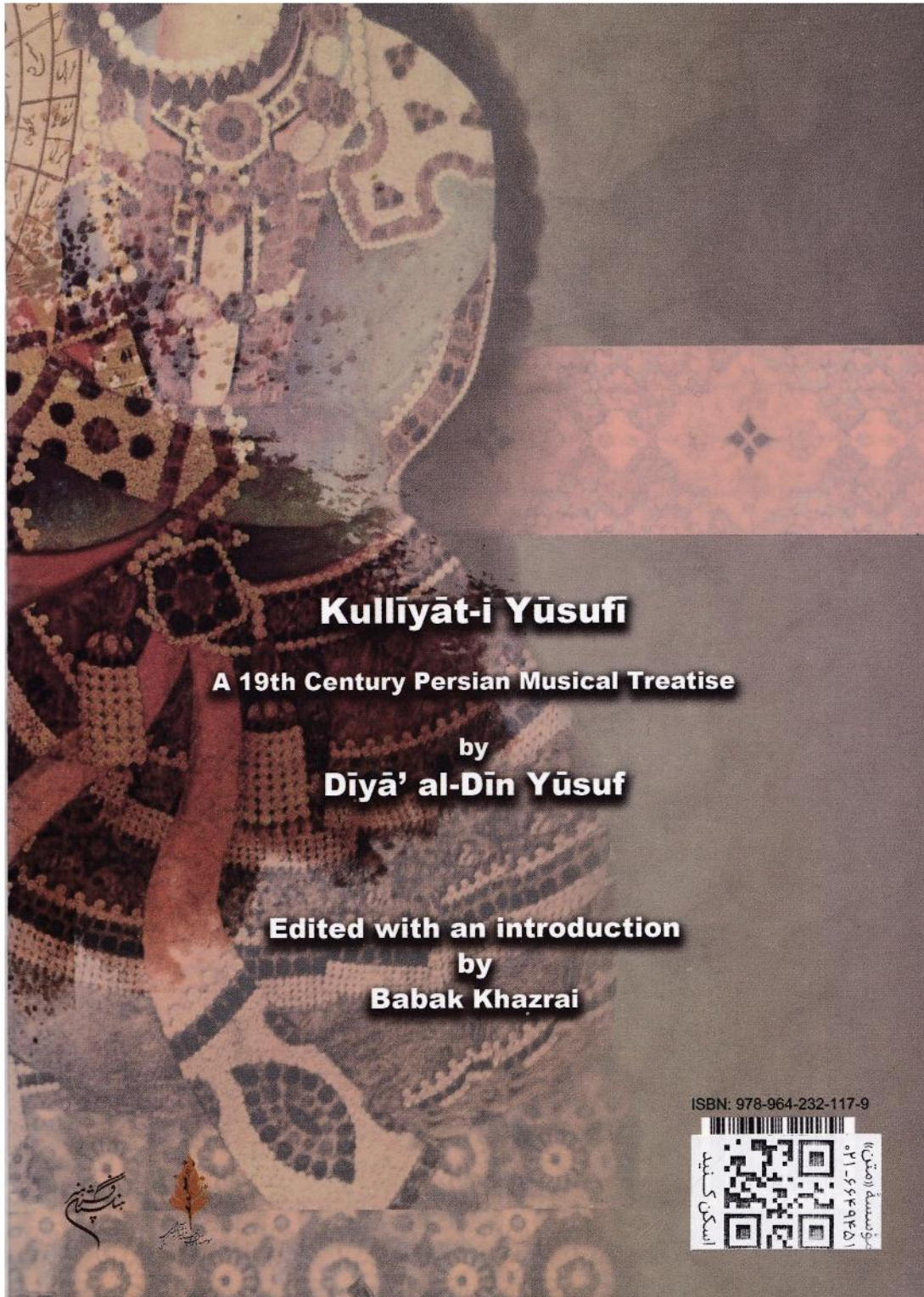
پیش‌گفتار مصحح / پانزده

در رساله موسیقی وضوح الارقام که در ۱۳۰۱ ق در شوشا، از شهرهای آذربایجان، تالیف شده، نام ۴۸ گوشه به این ترتیب است (نواب میر محسن ۱۹۸۹: ۱۱-۱۲):^{۲۳} مستانه، سپهر، زمزم، حیرت، نهاوند، چکاوک، خجسته، فرح،^{۲۴} نورس، سرور، کبیر، فتح، تختگاه، قصر، اوج، اقبال، طوف، خرم،^{۲۵} حسن،^{۲۶} افزون، شهنه،^{۲۷} راه، هلاسه، شهیدا،^{۲۸} نورا، کسرتگاه، زیر، حال، حصیر، معروف، حدی، سر، خسروی، ساز، ترک، بسته نگار،^{۲۹} عبد، راز، خرام،^{۳۰} نازک، گشاد، حضيض، مهتر، رباینده، آغوش،^{۳۱} نار، عشق، سازکار.

چند رساله موسیقی در یک مجلد در کتابخانه مجلس به شماره ۶/۴ س س (شماره قدیم: ۲۲۴۲) نگهداری می‌شود. در این جنگ، در ادامه رساله میرصدرالدین قزوینی (برگ ۷۵ الف) دایره‌ای در شرح رابطه مقام‌ها و شعبه‌ها و گوشه‌ها رسم و نام گوشه‌ها به این ترتیب ذکر شده است (تصویر این جدول در پیوست انتهای کتاب آمده است):

بحر نازک، چکاوک، پهلوی، زمزم[؟]، روح‌افزا، نیریز کبیر، بسته اصفهان[؟]، نهاوند[؟]، نوروز[؟]، بیات قجر، فرح بخش[؟]، بابا حسینی،[؟]، سپهر روان، عشیران بدل[؟]، راز دار، زیرافکن، شهری[؟]، معروف، حدی، چهارگاه عجم، عراق رهاوی، خجسته، حزان[؟]، ملا نازی،[؟]، حجاز مخالف، بیات کرد، حجاز بزرگ،^{۳۲} کارساز، رکیات، ایکیات، بحر نازک، نهاوندک، ماهور کبیر، مولیات، زیرکش خاوران،^{۳۳} بسته نگار، حصار بدل[؟]، مخروجه حسینی، زیر عشیران،[؟]، پارسا، حزام کبیر، مقدم، حصارک بدل، وزیر، قرچقار، روح الارواح.

اما در بیان ۴۸ گوشه، شبیه‌ترین مطلب به کلیات یوسفی را در برگ‌های ۵۶ و ۵۷ جنگ مجلس می‌توان یافت که در آن چون کلیات یوسفی ابیاتی منسوب

Kulliyāt-i Yūsufi

A 19th Century Persian Musical Treatise

by
Dīyā' al-Dīn Yūsuf

Edited with an introduction
by
Babak Khazrai

ISBN: 978-964-232-117-9

